

ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розкрита суть забезпечення економічної безпеки промислових підприємств в умовах ринкових відносин, приведена методика визначення рівня економічної безпеки промислового підприємства

Ключеві слова: економічна безпека, поріг беззбитковості, параметри економічної стійкості підприємства, коефіцієнт економічної стійкості підприємства

Постановка проблеми. В умовах трансформаційної економіки підприємства опинилися в зовсім інших для себе умовах господарювання, до яких вони не були готові. Більше того, розриви встановлених економічних зв'язків сприяли росту невизначеності, що негативно вплинуло на економічний стан підприємств. Внаслідок цього виникла необхідність рахуватися в управлінні з такою економічною категорією як економічна безпека. Розвиток за останні роки інформаційних технологій в економіці привів до того, що традиційні, політичні і географічні кордони практично зникли для такої категорії як економіка. Цьому також сприяли міждержавні процеси глобалізації, розподіл праці і інтеграція країн у світову економічну систему, відкритість ринків товарів і послуг. В зв'язку з цим проблеми економічної безпеки підприємств в складі національної безпеки стають все більш актуальними. Забезпечення економічної безпеки підприємств стає найбільш важливою функцією системи управління, основним інструментом якої є економічна діагностика.

Стан вивчення проблеми і аналіз останніх публікацій. Аналіз опублікованих робіт показує, що в економічній літературі відсутня кількісна оцінка економічної безпеки підприємства. Відомий індикаторний підхід, при якому рівень економічної безпеки підприємства визначається за допомогою індикаторів [1-11]. Індикатори розглядаються як граничні значення показників, що характеризують діяльність підприємства в різних функціональних сферах, які відповідають визначеному рівню економічної безпеки. Оцінка економічної безпеки підприємства встановлюється за результатами порівняння фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами. Оцінка рівня економічної безпеки на основі індикаторного підходу передбачає визначення з високою точністю порівняння – індикаторів. Саме рівень точності індикаторів в даному випадку і є проблемою, яка полягає в тому, що в даний час відсутня методична база визначення індикаторів, які враховують особливості функціонування підприємства, що обумовлено його галузевою належністю, формою власності, структурою капіталу, організаційно-технічним і фінансово-економічним рівнем. Крім того, необхідно постійно коректувати системи показників, що є індикаторами економічної безпеки підприємства.

Для оцінки економічної безпеки підприємства потрібен відповідний інструмент. Пропоновані в літературі системи індикаторів не зовсім досконалі і не дозволяють порівняти різні підприємства за цією ознакою. Заслугує на увагу спроба російських учених обчислити величину рівня економічної безпеки підприємства, але запропонований ними критерій не має конкретного кількісного вираження (пряме до максимуму); до того ж розрахунок спирається на визначення завданих або відвернутих збитків щодо кожної із функціональних складових (фінансової, інтелектуальної, кадрової та ін.), що є досить нелегким і може бути виконане лише на підставі експертних оцінок [1, 5, 8, 9, 12]. Тому необхідно обрати такий критерій (інтегральний показник) економічної безпеки підприємства, який би задовольняв таким умовам: 1) наявність чітких фіксованих меж; 2) співставлення різночасових оцінок рівня економічної безпеки одного підприємства, а також підприємств різних галузей; 3) простота і доступність методики розрахунку, яка базується на наявних облікових даних, її універсальність.

Все це свідчить про актуальність розробки методів кількісної оцінки рівня економічної безпеки підприємств.

Мета дослідження полягає у розробці методики кількісної оцінки рівня економічної безпеки підприємств.

Викладення основного матеріалу. Процес створення внутрішнього ринку в Україні і на території країн ближнього зарубіжжя, поява недержавних суб'єктів господарювання, і встановлення між ними відносин суперництва і конкуренції роблять актуальною таку проблему як забезпечення безпеки підприємницької діяльності.

Відомо, що економічне благополуччя і могутність будь-якого підприємства тримається на трьох китах, ім'я яких – розвиток, безпека і прибуток. Тут слід уточнити, що *економічна безпека підприємства* – це такий стан його правових, економічних і виробничих відносин, а також матеріальних, інтелектуальних і інформаційних ресурсів, що виражає здатність підприємства до стійкого функціонування і довгострокової рентабельності.

Економічна безпека є універсальною категорією, яка відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави й закінчуючи кожним її громадянином. *Економічна безпека підприємства* – це захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що позначаються негативно на його діяльності. На жаль, підприємства не надають належної уваги цьому питанню. За змістом ця проблема передбачає систему заходів, що забезпечують конкурентоспроможність і економічну стійкість підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівників. Таким чином, економічна безпека підприємства – це такий стан виробничо-економічного потенціалу і підприємницьких можливостей, за якого гарантується оптимальне їх використання для економічно стійкого їх функціонування на основі інноваційно-інвестиційної моделі розвитку в умовах нестабільного ринкового середовища.

Головна мета економічної безпеки підприємства полягає в тому, щоб гарантувати його економічно стійке функціонування зараз і високий потенціал розвитку в майбутньому.

Головна мета та функціональні цілі зумовлюють формування необхідних структуроутворюючих елементів загальної схеми і організації економічної безпеки підприємства. Економічна безпека підприємства є функцією від технологічної, ресурсної, фінансової, ринкової, соціальної та екологічної безпеки:

$$E_b = f(T_b, P_b, \Phi_b, K_b, C_b, E_{ek}), \quad (1)$$

де E_b – економічна безпека підприємства; T_b – технологічна безпека підприємства; P_b – ресурсна безпека підприємства; Φ_b – фінансова безпека підприємства; K_b – ринкова безпека підприємства; C_b – соціальна безпека підприємства; E_{ek} – екологічна безпека підприємства.

Для кожної із видів безпеки є свої параметри оцінки.

Для технологічної безпеки – це ступінь спрацювання основних виробничих засобів; авантаження спеціалізованого устаткування; доступ до ноу-хау; частка витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); введення в дію основних виробничих

засобів; інноваційно-інвестиційна модель розвитку.

Для ресурсної безпеки – забезпеченість виробництва основними видами ресурсів; коефіцієнт забезпеченості запасів і витрат власними джерелами; можливість заміщення ресурсів; якість ресурсів.

Для фінансової безпеки – індекс обсягів виробництва; динаміка прибутку; розмір заборгованості; частка на ринку; частка державних інвестицій у ВВП; рентабельність; капіталовкладення; довгострокові кредити.

Для ринкової безпеки – наявність здорової конкуренції; розподіл сегментів ринку; конкурентоспроможність продукції.

Для соціальної безпеки – розмір мінімальної заробітної плати; середня заробітна плата; чисельність працівників; заробітна плата яких нижча від прожиткового мінімуму; заборгованість із заробітної плати; частка заробітної плати в ціні; витрат сім'ї працівника на харчування; темпи скорочення персоналу; тривалість робочого тижня.

Усі перелічені види безпек та їхні показники діють у тісному взаємозв'язку й взаємообумовленості. Будь-який імпульс із зовнішнього середовища може змінити стан безпеки підприємства. Найбільший вплив на формування економічної безпеки підприємства має держава. Використовуючи прямі та непрямі методи втручання, вона регулює економічний і соціальний розвиток країни.

Інтереси підприємства та держави не завжди збігаються, їхнім спільним виміром є економічна безпека. Таким чином, проблема полягає у тому, щоб, створюючи базу для економічної безпеки держави, не завдавати шкоди інтересам підприємства.

Основні проблеми економічної безпеки підприємств полягають у наступному.

По-перше, ринкова економіка, побудована на конкуренції, – дуже динамічна система, а отже, і дуже ризикована.

По-друге, український ринок знаходиться на стадії становлення, і тому багато механізмів ще просто не відпрацьовані.

По-третє, у нас ще відсутні стійкі норми правового захисту інтересів підприємств.

В умовах ринкових відносин забезпечення економічної безпеки підприємства – це своєчасне виявлення і нейтралізація загроз його економічному благополуччю.

Захищеність правових, економічних і виробничих відносин, матеріальних, інтелектуальних ресурсів складає сутність економічної безпеки підприємства, що являє собою комплекс організаційно-правових, соціально-економічних, техніко-технологічних і адміністративних заходів.

Діяльність підприємств здійснюється в складному загальноекономічному та політичному середовищі. Це – інфляція, криза неплатежів, спад виробництва, низька інвестиційна активність, зменшення прибутковості вкладень у різні сектори фінансового ринку і його дестабілізація.

Сьогодні економічна безпека стала таким же товаром, як нафта, газ, метал і інформація. На неї є попит, і причому дуже високий. Найбільшим попитом на ринку економічної безпеки користується послуга по забезпеченню фізичного і технічного захисту. Однак в міру становлення такого ринку буде зростати попит на ці два види безпеки і зростати на технології і методики захисту комерційної таємниці, послуги по забезпеченню інформаційної безпеки, захист від ризику в комерційній (підприємницькій) діяльності, тобто на специфічні навички контроллінгів, розвідників й аналітиків комерційних служб безпеки. Це відбувається вже сьогодні і число лише охоронних підприємств, і служб безпеки буде зменшуватися, будуть змінюватися зміст і профіль їхньої роботи, і багато хто з них, якщо не зуміють змінити профіль своєї роботи, будуть приречені на банкрутство.

У цьому зв'язку будь-яке ігнорування законів ринкової економіки і вимог економічної безпеки дуже часто приводить до того, що втрачаються вигідні угоди, укладаються контракти з несумлінними

партнерами, приймаються на роботу співробітники з низькими моральними якостями, що є підставними особами несумлінних конкурентів, і навіть організованої злочинності.

Легше, дешевше і вигідніше зберігати необхідний рівень економічної безпеки, чим вести тривалі, дорогі і не завжди перспективні судові процеси, намагаючись заднім числом відстояти свої права.

Джерелами негативних впливів на економічну безпеку підприємства можуть бути:

– свідомі чи несвідомі дії окремих посадових осіб і суб'єктів господарювання (органів державної влади, міжнародних організацій, підприємств-конкурентів);

– збіг об'єктивних обставин (стан фінансової кон'юнктури на ринках підприємства, інновації, форс-мажорні обставини тощо). Залежно від суб'єктивної обумовленості, негативні впливи на економічну безпеку можуть мати об'єктивний і суб'єктивний характер. Об'єктивними вважаються такі негативні впливи, які виникають не з волі конкретного підприємства або його персоналу. Суб'єктивні впливи мають місце внаслідок неефективної роботи підприємства в цілому або його персоналу (передусім керівників і функціональних менеджерів).

Економічна безпека підприємства залежить від різних причин. Зокрема, збиток інтересам підприємця може бути нанесений у результаті несумлінних дій конкурентів, невиконання партнерами, замовниками, постачальниками, клієнтами своїх обов'язків по оплаті контрактів, постачанні продуктів, а також кризових явищ в економіці, непередбачених змін кон'юнктури ринку, стихійних лих, надзвичайних подій, управлінської некомпетентності, соціальної напруженості і, нарешті, несприятливої економічної політики держави.

Таким чином, фактори, що впливають на рівень економічної безпеки підприємства, можуть бути внутрішніми і зовнішніми, економічними і позаекономічними, об'єктивними і суб'єктивними. Якщо виходити з того, що головний принцип ринкової економіки – це взаємодія працюючого об'єкта і ринку, що являє собою сукупність працюючих суб'єктів і разом з тим самостійну цілісність (зводиться не до суми складових її частин), то суб'єкт, що працює, може існувати тільки за умови безперервної взаємодії з ринковим середовищем. Для цього необхідне нормальне функціонування як самого підприємства, так і ринку в цілому.

Рівнем визначення економічної безпеки підприємства можна рекомендувати критерій економічної стійкості.

Під критерієм економічної стійкості підприємства розуміється ознака або сума ознак, на основі яких може бути прийняте рішення про те, є підприємство економічно стійким чи ні. Такий критерій повинен не просто визначити економічну стійкість підприємства, а також оцінювати її рівень. При цьому кількісну оцінку рівня економічної стійкості необхідно визначити за допомогою тих показників, що використовуються в плануванні, обліку й аналізі діяльності підприємства, що є передумовою практичного використання цієї оцінки.

Критеріями визначення економічної стійкості підприємств пропонується наступна система показників: поріг беззбитковості, коефіцієнт економічної стійкості, рентабельність операційної діяльності, резерви економічної стійкості. В табл. 1 приведені розрахунки параметрів економічної стійкості 10 машинобудівельних підприємств Житомирської області.

Для кількісної оцінки рівня економічної стійкості підприємства пропонується коефіцієнт економічної стійкості, що визначається за формулою :

$$K_{e.ct} = \frac{D_{ч}}{D_{o}}, \quad (2)$$

де $K_{e.ct}$ – коефіцієнт економічної стійкості

підприємства; $D_{ч}$ – чистий дохід підприємства; D_{o} – поріг беззбитковості (чистий дохід підприємства, при якому

відшкодовуються змінні і постійні витрати).

Таблиця 1. Параметри економічної стійкості підприємств Житомирської області

Підприємство	Чистий дохід $D_ч$, тис. грн.	Поріг беззбитковості $D_о$, тис. грн.	Показники економічної стійкості	
			Коефіцієнт економічної стійкості, $\frac{D_ч}{D_о}$	Резерв економічної безпеки, $\frac{(D_ч - D_о)}{D_ч} * 100, \%$
ПАТ "Коростенський завод хімічного машинобудування"	36346,0	24611,11	1,477	32,29
ПАТ "Бердичівський машинобудівний завод "Прогрес"	20497,0	18868,08	1,086	7,95
ПАТ "Бердичівський машинобудівний завод "Беверс"	3185,7	3368,3	0,946	-5,73
ПАТ "Новоград-Волинськільмаш"	5356,0	3457,69	1,549	35,44
ПАТ "Електроми-мірювач"	4219,3	6782,2	0,622	-60,74
ПАТ "Пром-автоматика"	1411,8	2881,7	0,490	-104,12
Корпорація "Метал"	29580,0	15616,07	1,894	47,21
ТОВ "Житомир-промелектро"	1349,2	1299,26	1,038	3,70
ПАТ "Іскра"	739,2	864,80	0,855	-16,99
ПАТ "Прожектор"	41910	43482	0,964	-3,75

Значення коефіцієнта економічної стійкості $Ke_{ст} = 1$ означає, що підприємство тільки відшкодовує витрати виробництва і немає прибутку. Воно не в змозі здійснити просте відтворення виробництва і є економічно нестійким. Якщо $Ke_{ст}$ є меншим одиниці, то підприємство є збитковим.

Значення $Ke_{ст} = 1-1,15$ говорить про те, що рівень його економічної стійкості є дуже низьким. При такому коефіцієнті середньорічна ставка банківського процента по вкладам перевищує рівень прибутковості підприємства. У зв'язку з цим економічно не вигідно здійснювати інвестування у виробництво. Для здійснення простого відтворення виробництва, підприємство повинно мати мінімальний рівень прибутку, який можна визначити із формули [6]:

$$P_m = \{ \text{ВОП} - (1 - \text{ПДВ}) \times (\text{ВОП} + \text{Аоз} : [1 - \text{ПДВ} - \text{Ппр}]) \times (1 + \text{Ті}) \} \quad (3)$$

де P_m – мінімальний прибуток, необхідний для простого відтворення виробництва; ВОП – витрати на оплату праці з відрахуванням у різні фонди; ПДВ – ставка податку на додану вартість, долі одиниць; Аоз –

амортизація основних засобів; Ппр – ставка податку на прибуток, долі одиниць; Ті – темпи інфляції за вибраний для розрахунку період в долях одиниці.

Для проведення аналізу були вибрані прибуткові за останні роки промислові підприємства Житомирської області, тобто ті, які є економічно стійкими.

Розрахунки показують, що для впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку виробництва коефіцієнт економічної стійкості виробництва повинен дорівнювати $Ke_{ст} = 1,51$ і вище.

В табл. 2 представлена рекомендована шкала визначення рівня економічної стійкості підприємств промисловості.

Діагностика промислових підприємств Житомирської області показала, що високий рівень економічної стійкості мають 41 % підприємств, середній – 12,8 %, низький – 5,1 %, дуже низький – 12,8 %, а 28,3 % підприємств є збитковими.

Таблиця 2. Шкала визначення рівня економічної стійкості промислових підприємств

Рівень економічної стійкості підприємств	Значення коефіцієнта економічної стійкості	Характеристика рівня економічної стійкості
1	2	3
Високий	1,51 і більше	Високий рівень економічної стійкості підприємства, що дає змогу застосовувати інноваційно-інвестиційну модель виробництва і забезпечити довгострокову економічну стійкість на всіх етапах життєвого циклу.
Середній	1,26 - 1,50	Рівень економічної стійкості достатній для впровадження інноваційно-інвестиційної моделі виробництва, забезпечує стійке функціонування на етапі експлуатації. Однак можуть виникнути труднощі з модернізацією виробництва.
Низький	1,16 - 1,25	Рівень економічної стійкості недостатній для впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку виробництва і забезпечення стійкого функціонування.
Дуже низький	1,0 - 1,15	Рівень економічної стійкості не забезпечує нормального функціонування виробництва, і підприємство потребує модернізації у зв'язку з загрозою збитковості і банкрутства. Підприємство не може здійснювати процес розширеного відтворення виробництва.
Збитковий	Менше 1,0	При такому рівні економічної стійкості підприємство є збитковим і не може здійснювати процес простого відтворення виробництва і є реальна загроза його банкрутства. Підприємство може здійснювати не повне відтворення виробництва.

* складено і розраховано авторами на основі офіційної фінансової звітності

Виконана діагностика економічної стійкості районів і міст Житомирської області показала, що рентабельність операційної діяльності змінюється від 1,6 % (Олевський район) до 14,1 % (Коростенський район). В цілому по Житомирській області рівень рентабельності операційної діяльності складає 5,3 %. При розрахунку параметрів економічної стійкості встановлено, що п'ять районів Житомирської області знаходяться в зоні збитковості (Романівський, Любарський, Народицький, Червоноармійський, Черняхівський).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Проблема забезпечення економічної безпеки функціонування промислових підприємств в сучасних умовах є досить актуальною. Аналіз статистичних даних показує, що кількість збиткових підприємств в промисловості України складала в 2002р. – 41,8%, а в 2012р. близько 40%. При цьому загальний рівень рентабельності промислових підприємств складав в 2001р. – 3,7%, в 2007р. – 4,9%, в 2011р. – 2012р. – 4%, а з чистим прибутком від всієї діяльності рентабельність складала в 2001р. – 2%, а в 2011р. – 2012р. – 0,8%. Це свідчить про те, що більшість промислових підприємств

України не є конкурентоспроможними. Аналіз показує, що основною причиною цього є застосування індустріальної моделі розвитку виробництва, основою якої є механістична концепція організації виробництва, праці і управління. Для динамічного забезпечення конкурентоспроможності і довгострокової рентабельності промисловим підприємствам необхідно здійснювати перехід на інноваційно – інвестиційну модель розвитку виробництва. З цією метою необхідно розробити комплексну програму переведення промислових підприємств на інноваційно – інвестиційну модель розвитку виробництва.

Список використаних літературних джерел:

1. *Астахов В.П.* Анализ финансовой устойчивости фирмы и процедуры, связанные с банкротством / В.П. Астахов. – М.: Ось-89, 1995. – 80 с.
2. *Беликов А.Ю.* Значение диагностики риска банкротства / А.Ю. Беликов // Рыночная торговля. – 1999. – №6. – С. 17-20.
3. *Василенко В.А.* Антикризове управління підприємством: навч. посібник / В.А. Василенко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 504 с.
4. *Горячева К.* Фінансова безпека підприємства: сутність та місце в системі економічної безпеки / К. Горячева // Економіст. – 2003. – №8. – С. 65-67.
5. *Грунин О.А.* Экономическая безопасность организации / О.А. Грунин. – СПб.: Питер, 2001. – 160 с.
6. *Козаченко А.В.* Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: монография / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Л. Ляшенко. – К.: Либра, 2003. – 280 с.
7. *Лігоненко Л.О.* Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія / Л.О. Лігоненко. – К.: ДТЕУ, 2001. – 580 с.
8. *Основы экономической безопасности: государство, регион, предприятие, личность / Под ред. Е.А. Олейникова.* – М.: ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1997. – 288 с.
9. *Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под ред. А.П. Градова.* – СПб: Специальная литература, 1996. – 589 с.
10. *Черняк Ю.И.* Системный анализ в управлении экономикой / Ю.И. Черняк. – М.: Экономика, 1975. – 191 с.
11. *Терещенко О.О.* Фінансова соняція та банкрутство підприємств: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2000. – 412с.
12. *Судоплатов А.П.* Безопасность предпринимательской деятельности: практическое пособие / А.П. Судоплатов, С.В.Пекарев. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2001. – 382с.
13. *Лысенко Ю.Г.* Механизм управления экономической безопасностью; [Ю.Г. Лысенко, С.Г. Мищенко, Р.А. Руденский, А.А. Спиридонов]. – Донецк: ДонНУ, 2002. – 178с.
14. *Фоміна М.В.* Проблеми економічного безпечного розвитку підприємств: теорія і практика: монографія / М.В. Фоміна. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 140с.
15. *Садеков А.А.* Управление предприятием в условиях кризиса: монография / А.А. Садеков, В.Б. Цурик. – Донецк: ДонГУЭТ 2008. – 178 с.
16. *Акофф Р.* Планирование будущего корпорации / Р. Акофф. – М.: Прогресс, 1985. – 325 с.
17. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 416 с.
18. *Акофф Р.* Искусство решения проблем / Р. Акофф. – М.: Прогресс, 1992. – 317 с.
19. *Ансофф И.* Стратегическое управление; [пер. с англ. под ред. Л. И. Евенко] / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
20. *Бовыкин В.И.* Новый менеджмент: управление предприятиями на уровне высших стандартов: теория и практика эффективного управления / В.И. Бовыкин. – М.: ОАО Изд-во “Экономика”, 1997. – 368 с.
21. *Забродский В.А.* Диагностика финансовой устойчивости функционирования производственно-экономических систем / В.А. Забродский, Н.А. Кизим. – Харьков: Бизнес-Информ, 2000. – 108 с.
22. *Антикризисное управление: учебн. пособие. / Под ред. Э.М. Короткова.* – М.: ИНФРА-М, 2002. – 432 с.

ПИСАРЕНКО Б.А. – кандидат технічних наук, доцент Житомирського державного технологічного університету.

ПРОЦЕНКО Н.Б. – кандидат економічних наук, доцент Житомирського державного технологічного університету.

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2013 р.